

ЈАНА М. АЛЕКСИЋ*

Институт за књижевност и уметност, Београд

СЛИКА ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ БЕОГРАДА У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА 20. ВЕКА У КЊИГАМА *ЖИВОТ МЕЂУ ЉУДИМА* ЈЕЛЕНЕ СКЕРЛИЋ ЂОРОВИЋ И *ПОРТРЕТИ* *ПРЕМА ЖИВИМ МОДЕЛИМА* МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА СТОЈИМИРОВИЋА

Апстракт: У раду покушавамо да посредством књигâ портрета *Животи међу људима* (2014) Јелене Скерлић Ђоровић и *Портрети према живим моделима* (1998) Милана Јовановића Стојимировића реконструишемо особености културне и историје приватног живота Србије у првим деценијама 20. века. Одабрани мемоарски записи, који припадају и домену уметничке књижевности и документарне прозе, омогућују нам ближе упознавање са амблематичним фигурама културног и друштвеног живота Београда тога периода, односно са епонимима епохе српске модерне.

Кључне речи: мемоарска проза, књижевни портрет, сведочанство, културна историја, историја приватног живота

Мемоарска проза, поред тога што може да забави и утоли нашу, не увек интелектуално засновану знатижељу, истовремено може да послужи као донекле поуздан историографски извор. Зато су нам за ближе познавање амблематичних личности из света уметности, књижевности и хуманистике у Београду крајем 19. и почетком 20. века – епохе које се намеће као једна од прекретничких у културној историји модерне Србије – послужиле књиге портрета *Животи међу људима* Јелене Скерлић Ђоровић и *Портрети према живим моделима* Милана Јовановића Стојимировића¹. Посреди су два разли-

* tiamataleksic@gmail.com

¹ Будући да се у различитим издањима јавља двојно писање презимена овог аутора: „Стојимировић“ и „Стоимировић“, у основном тексту пишемо „Стојимировић“, док у наведеној литератури преузимамо облик из датог издања.

чита, али комплементарна приступа бележењу сећања на градиоце српске науке, културе и државних институција у једном историјском периоду.

Већ према основним карактеристикама мемоари се простиру и у естетском домену књижевности и на врло широком подручју документаристике. У њима се „оживљава и разоткрива једно доба, један друштвени тренутак и ликови и улоге учесника и савременика у њима“ (MARKOVIĆ 1984: 448). Акцент је на описивању историјских, друштвених, политичких и културних збивања „у којима је аутор непосредно учествовао или је био њихов сведок“ (ROPOVIĆ 2007: 423), а да би се пружила што обухватнија слика историјски омеђеног периода значајну улогу имају брижљиво израђени портрети савременика (Isto). Због епистемолошког потенцијала мемоари су подједнако привлачни и књижевним историчарима и писцима друштвене историје (MARKOVIĆ 1984: 448).

Књижевност је са успоменама Јелене Скерлић Ђоровић и Милана Јовановића Стојимировића, писаним педесетих и шездесетих година 20. века, пронађеним у рукопису и објављеним неколико деценија касније,² на двоструком добитку. Они за овдашње проучаваоце прерастају у прворазредно сведочанство како културне историје модерне Србије, тако и историје приватног живота. „Попут разнобојних делића који се спајају у разноврсне слике каледоскопа, нагомилана сећања, по ко зна који пут, уверавају читаоце да чине само један могући поглед на време које је прошло – једну од многих извесности“ (ХАЦИЋ 2014: 253). Уметничка и информативна својства овог граничног књижевног жанра преклапају се у дифузним наративима о живим симболичким фигурама једног минулог времена. Догађаји и личности преломљени су кроз субјективну ауторову свест, због чега је савременом читаоцу драгоцено знање о његовој позицији у историји, друштву и култури једне средине.

Од ауторке мемоарских записа *Животи међу људима* читалац унапред очекује додатна сведочанства из београдског живота првих деценија 20.

---

² Портрети Милана Јовановића Стојимировића приређени су из његове рукописне заоставштине коју је предао Рукописном одељењу Матице српске (ТРЕЂАКОВ, ШОВЉАНСКИ 1998: 281). Миливој Ненин у приказу књиге напомиње да је до приређивања и штампања књиге Милана Јовановића Стојимировића дошло случајно. Стојимировићев рукопис приређивачи су открили приликом истраживања рукописне грађе везане за Милоша Црњанског. Делови књиге најпре су објављивани у *Лешојису Матице српске*, да би потом, 1998. године били обједињени у једну књигу (Ненин 1999: 392). Ненад Љубинковић напомиње да је његова бака Јелена Скерлић Ђоровић успомене записивала тек под крај живота, на наговор преживелих пријатеља и својих кћери, оставивши их „у облику недовршене радне верзије“ (Љубинковић 2014: 251). Љубинковић је рукопис уступио Зорици Хаџић, која га је приредила и објавила 2014. године.

века с обзиром на то да је била сестра Јована Скерлића и супруга Владимира Ђоровића. Слична су очекивања и када у руке узмемо портрете настале из пера српског новинара, дипломате, некадашњег управника Архива Србије, али и врсног хроничара старог Београда.³ Оба аутора су изблиза познавала људе које је културна историја Срба запамтила као великане. Управо захваљујући непосредном контакту са њима, они су се одважили да пруже свој прилог сагледавању њихове целокупне личности. Будући весници одређене епохалне представе света која је у писаном дискурсу, како открива новоисторичар Луис Монтроуз, укључена „у обликовање модалитета друштвене стварности“ (MONTROUZ 2003: 106), Јелена Скерлић Ђоровић и Милан Јовановић Стојимировић у писаним сећањима те модалитете настоје да истргну из погубног загрљаја Лете, усавршавајући својеврсни *ars memoriae*, што им обезбеђује жанр мемоара, комотан у досуђеној му морфолошкој сложености и граничности – Јелена како би попунила „очајне празнине“ које остају одласком драгих људи и временом постају све бројније (СКЕРЛИЋ ЂОРОВИЋ 2014: 115), Стојимировић да „баци извесна обасјања на личности“ из круга својих пријатеља, познаника и колега (ЈОВАНОВИЋ СТОЈИМИРОВИЋ 1998: 281).⁴

Посредством промишљених наративних и стилских стратегија наши портретисти настоје да пренесу аутентично искуство свога парчета прошлости, односно пролонгиране савремености. Духовно стасавашући и друштвено се етаблирајући у првим деценијама 20. века, они се оглашавају изнутрине саме епохе и својим биолошким животом трансцендирају њене историјске оквири, као и многи њихови савременици. Јелена Скерлић Ђоровић у једном есејистичком екскурсу исповеда духовни јаз између тренутка записивања сећања и времена које то сећање покрива:

³ Милан Јовановић Стојимировић писао је и од 1957. до 1966. године објавио серију чланака под општим називом „Силуете старог Београда“ у магазину *300 чуда*. У њима је углавном описивао догађаје и људе из 19. и првих деценија 20. века. Текстове су постхумно сабрали и приредили његови пријатељи Божидар Ковачевић и Душан Пападопулос и објавили у облику књиге *Силуете старој Београда* (РАНКОВИЋ 2002: 32). Публикација је изашла 1971, односно 1987. године, а треће допуњено издање појавило се у београдској издавачкој кући Просвета 2008. године.

⁴ Миливој Ненин сматра да се из Стојимировићих портрета да промотрити и портрет самог писца: „У позадини је његова судбина (дугогодишња робија, заплењено имање...); ту су и његове љубави. [...] Милан Јовановић Стојимировић, који је био у прилици да познаје највеће српске људе, указује нам се као жив човек. И то непоткупљив, разуман, образован, а зашто не рећи и то: као драг човек“ (НЕНИН 1999: 393). Према Ненину, патриотизам је сочиво кроз који Стојимировић описује и анализира своје познанике и сараднике (НЕНИН: 393–394).

Бића можда васкрсавају, али свест и индивидуално сећање трне. Честице су вероватно исте, јер ништа не пропада у вечном ковитлању, али једном ишчезли, нажалост, ишчезавају. Тужно је онима који су тренутно поштеђени. Лепа је она мисао Проспера Меримеа да би много боље било кад би сви људи једне генерације умирали одједном као што све лишће на дрвећу заједно опадне у јесен. Ја бих то, женски недоследно, изменила и проширила на све оне које волимо. Очајне су ове празнине које остају, неумитно све бројније (Скерлић Ђоровић 2014: 115).

Иако реферишу на вантекстуалну стварност, портрети Јелене Скерлић Ђоровић и Милана Јовановића Стојимировића писани су са амбицијом да испуне веродостојност самог сећања,⁵ пре неголи захтеве историјске веродостојности. Њихови мемоари о другима испостављају се као специфични текстуални посредници између удаљених временских тачака, јер се захваљујући њима улази у траг начину на који су почетком 20. века у београдској интелектуалној средини обликована, односно негована културна уверења и колективни доживљаји (GRINBLAT 2003: 82). Поред тога што њихово сећање оперише као генератор текстуалних трагова ка прошлости, оно учествује и у наративној рехабилитацији одређеног историјског хабитуса.

Успомене су посвећене малој европској престоници на почетку 20. века, али са врло живом просторном и демографском динамиком, чија историјска слава почива на људима, културним и друштвеним делатницима. Они су давали обресе епохалном духу Краљевине Србије, а њихове животне судбине били су испреплетане, превасходно благодарећи родбинским, пријатељским или колегијалним везама. Заједнички именилац њиховог деловања био би интелектуални полет, каквог, према Милану Гролу, „није било кроз читаво столеће“, а који је „настао одједном у свима областима народног живота“ (Грол 1939: 12). То је „време културног и националног живота у престоници“, које је „остварило [...] југословенску 'Периклову еру' под скиптром Краља Петра“ (Исџо). Ипак, „у већини, средина је ту примитивна, културни ниво скроман, и грађанско друштво, преконоћ произишло из опанка, шарено“ (Грол: 13).⁶

⁵ Писани траг о томе оставља Јеленин унук Ненад Љубинковић: „По природи акрибична и скептична када је у питању варљиво људско сећање, Јелена Скерлић Ђоровић је фрагментарно запамћене слике проверавала и допуњавала наводима из писама особа о којима је писала. Тако њене 'успомене' представљају нешто између крокија, занимљиве скице и нацрта за озбиљну студију, документовано засновану на непознатој кореспонденцији“ (Љубинковић 2014: 252).

⁶ „Густим описом“ радног дана свог пријатеља Стевана Стојановића Мокрањца, поткрепљеног функционалним коментарима, Јелена Скерлић Ђоровић указује

Следећи путоказе ових мемоарских записа читалац борави у топлини породичних домова ондашњег Београда, појединих, попут Цвијићевог застрвеног пиротским ћилимима, или попут Ристе Ј. Одавића, чији је тон био кроз западњачки, или, пак, попут дома Милоша Скерлића где су сретали „упорни исток и победнички запад“ (Скерлић Ђоровић 2014: 21), па су своје место пронашли два срмом извезена пиштоља Милошевог деде Скерле, руски самовар и венецијанско огледало, слика Карађорђа у пуној величини, те уметничке репродукције Дијане и Венере. Трагом сећања наших мемоариста читалац улази у државне канцеларије, сале за предавања, школске и универзитетске учионице, присуствује кућним приредбама, музицирањима средом Цветка Манојловића, Милоја Милојевића, Јеле Докић или Иванке Милутиновић Милојевић у пријатном стану Стевана и Милице (Марије) Мокрањац, или концертним извођењима Мокрањчевих *Руковети*. Може се обрети на банкетима у амбасадама, као што је, на пример, био the-dasant који су у српском посланству у Palazzo Borghese у Риму приредили Милан и Милица Ракић, док су се испред одвијале фашистичке демонстрације (Јовановић Стојимировић 1998: 147–150). Као читаоци ових сећања можемо омирисати колаче на чајанкама и дружењима, завирити у приватну кореспонденцију између брата Јована и сестара Јованке и Јелене Скерлић, у китњасто састављена писма Исидоре Секулић њеној дугогодишњој пријатељици или, пак, у карте са брачном понудом које је упорни Бранислав Петронијевић слао Скерлићевој кћерки Љиљани. Посредовањем наших мемоариста у прилици смо и да послушне досетке по којима је међу београдским варошанима био познат Слободан Јовановић, да се разонодимо његовим и Дучићевим међусобним пошалицама, које би – према речима знаменитог песника – размењене само за један сат попуниле читав број хумористичког листа јачег од *Симплицисимуса* (Скерлић Ђоровић 2014: 155). Боравећи у готово пластично упризореном свету наше културне прошлости, окушамо мало од бојемске атмосфере града, јер ћемо се, трагом наших водича, затећи у тадашњој институцији

на један ток повоја, односно развоја културних институција у Београду и неблагонаклоних прилика у којима је чувени српски композитор стварао: „Распоред им је био овакав: ујутру часови у Богословији и гимназији (ваљда једино рентабилно), по подне Музичка школа која се тек развијала, а после вечере пробе у Певачком друштву; ноћни сати од једанаест до један, а каткад и на даље до зоре за оригинално стварање. У музички неразвијеној средини он је био несразмерно мало награђен, и посао ради зараде несумњиво је ометао његов композиторски дар. Због тога је и одлучио да му се син окане музике и сврши егзактне науке“ (Скерлић Ђоровић: 164–165).

кафана, у друштву са Павлом Ранковићем, Јашом Продановићем, те са романтичарски особеним Милорадом Митровићем који пије по навизи, као и са Радојем Домановићем, чије је пијанство, пак, „онтолошко“. Виспирни и духовити, ови кафански другови лако састављају епиграме и публицистичке текстове, док своје снаге и таленте сагоревају у алкохолу. У сфери приватног живота, према суду наших писаца мемоара, легенде ондашње београдске бојмије, међутим, остају „строго исправне, уздржане, стидљиве чак“, јер су биле изданци „патријархалне породице која је већ у то доба постајала све ређа“ (219).

Паралелно са тим, пред читаоца искрсавају делови некадашњег града, реконструишу се културни и политички догађаји, љубавне згоде и незгоде, усмене приче, политичка превирања, полемике – одједи урбаног фолклора који указују на непрестану циркулацију друштвене енергије. Елементе ове стварности наши мемоаристи су преселили из једног контекста или сфере дискурса у другу и преобликовали у сублимни књижевни текст. Благодарећи тестаментарном карактеру и равнотежи између морфолошког склопа и стилско-реторичких доминанти тај текст је постао и естетска својина и историографски релевантна појава (GRINBLAT 2003: 85).

Милан Јовановић Стојимировић у својим сећањима на владику Николаја Велимировића – према којем је неговао дубоко поштовање и нескривено одушевљење – оставља историографски прилог о социјалном статусу Српске православне цркве до 1912. године, са којом ни омладина, ни интелигенција, ни добар део народа, нису били у најприснијим односима. Калуђерски и свештенички позив тада није био високо цењен, компромитовало га је необразовано и религијски неутемељено свештенство, којем су, све до појаве аутора *Религије Њејошеве* и потоњег охридског и жичког епископа, недостајали јаки и харизматични духовни ауторитети (Јовановић Стојимировић 1998: 17–21).

Јелена Скерлић Ћоровић се, не без нужног носталгичног призвука, враћа у друштвени живот у првој деценији 20. века, оцртавајући духовни обол у којем су се млади интелектуалци формирали и који су ширили:

Било је, и те како, несигурно доба у коме смо се и ми развијали, само ми нисмо били свесни тога; слутње смо одбацивали. Старали смо се да умно напредујемо колико је било могуће, и успевали да богатством унутрашњег живота надокнадимо оскудну стварност око себе. Осим школе и библиотеке позориште, а забаве са игранкама две или три преко зиме. Али сви биоскопи који сад стално ничу ни из далека нису равни ономе што је за нас значило провести два-три сата дневно на Калемегдану. [...] Од лица која су спокојно

ишла стазама многа су нам била позната. За доста њих смо знали у који сат их можемо срести (Скерлић Ђоровић 2014: 173).

Међутим, наоко „скупчен живот тадашњих девојака“, оскудан у личним доживљајима, био је више него садржајан и духовно испуњен. Радозналости и воље за усавршавањем није никоме понестајало (232–233). Из историје приватног живота у *Живојшћу међу људима* сазнајемо и како су изгледала пријатељска окупљања предратног Београда:

Скромни су били састанци по кућама у моје девојачко доба, у оквиру мога кретања. У одређене дане седмице редом код појединаца или извесног датума у месецу скупљало се мало друштво, претежно женско, ређе мешано; често са старијима заједно. Много разговора, мало музике, мирисан прави чај и укусни колачи два три пута већи од оних који се данас служе. Од свих тих састанака несумњиво најпријатнији били су они средом, у лепом удобном стану Стевана Мокрањца, мало испод Позоришта (162).

Дочаравајући дух града и пружајући палету амблематичних фигура првих деценија 20. века, али и међуратног периода, Јелена Скерлић Ђоровић и Милан Јовановић Стојимировић превасходно настоје да прикажу њихову људску страну са уоченим врлинама и слабостима, професионалним постигнућима или назадовањима, условљеним карактером, породичним или друштвеним околностима. Будући да је реч о културним посленицима, и њихове особине и нарави представљају својеврсне културне феномене који умногоме условљавају њихово јавно деловање, па и стваралачку активност. Одлуком да кроз портрет групишу, систематизују и сужејно повежу несређено мноштво догађаја и чињеница, изграде наративни поредак, претварајући „збивање у причање“, наши мемоаристи су имплицитно назначили да људи генеришу догађаје и ситуације за памћење.

С друге стране, уприличени портрети служе да се сједини, а негде и продуби жалосни раскол између стваралачке, јавне и приватне стране личности. Портрети Милана Јовановића Стојимировића умногоме су по вредносној карактеризацији сагласни са Јелениним. Он само њене сажетије приказе употпуњује новим епизодама, анегдотама, личним искуствима које је са појединима од њих имао, причама или гласинама које су о овим личностима колале у београдској чаршији. Као новинар и дипломата, аутор *Портретића према живим моделима* износи и податке о политичком ангажману одређених личности, а као образовани читалац не устручава се да напише ни коју критичку опаску или краћу анализу појединих њихових

књижевних остварења. Сходно властитим увидима у њихово дело, али и репутацији коју су ове личности у своје време имале, он самерава и њихово грађанско лице и психолошке особине. Кроз сликовите описе, анегдотско приповедање, технику зачудности, парадоксе, антитезе, карикатуру и гротеску оцртани су или, пак, скицирани портрети универзитетских професора, научника, филозофа, књижевника, сликара, композитора и политичара.

У селективној меморабилној оптици Јелене Скерлић Ђоровић, то су, на пример, морално узорни, професорски достојанствени, људски честити, али друштвени и духовити Богдан и Павле Поповић; то је симпатични особењак Љубомир Стојановић, то је испоснички трпељив, али господствен Урош Предић, којег су карактерисали благост у држању и говору, култивисан дух и елегантна ненаметљивост; то је усијана глава и занесењак, а у практичном животу неспретан Бранислав Петронијевић, коме је унеколико супростављено жељено сагласје између умног и даровитог радника и угледног београдског грађанина Слободана Јовановића. Иако мефистофеловског лика, ова значајна личност српске историографије и политикологије, у свој универзалној радозналости није била лишена смисла за хумор, што ју је приближавало „обичним“ људима. То су, потом, болешљиви и прерано преминули унук Танаска Рајића и аутор песме „На дан њеног венчања“ Велимир Рајић, сталожен, суздржан и социјално интелигентан Никола Пашић, лакоислени, безбрижни и површан Бранислав Нушић: „Комедиограф у крви, он је кроз живот пролазио као кроз комедију“ (СКЕРЛИЋ ЂОРОВИЋ: 138); човекољубива и племенита упркос здравственим тегобама Милица Јанковић; декадентни месечар Алекса Шантић; интелигентан и ведар Светозар Ђоровић; велики песник и кафанска маскота Тин Ујевић; талентовани али самодеструктивни Вељко Милићевић; умна, оригинална, али животним недаћама опхрвана Правда Ристић; ћудљива, недоследна, каткад и притворна Исидора Секулић; „усхитљива“ и занесена Аница Савић Ребац; крхка, дубокоумна Ксенија Атанасијевић, мишљења и понашања са примесам „пречанског снобизма“; природна, кротка и животом детиње зачуђена Десанка Максимовић; крута, незадовољна и са трагичним осећањем живота Даница Марковић; борбена, радна и испрена власница чувеног часописа *Мисао* Смиља Ђаковић. Међу њима је аркадијски представљен и Милован Глишић као „доброћудно шумско биће заштитничко“ и као представник минулих животних обичаја.⁷

⁷ Тако су поменуте Глишићеве честе селидбе по становима за самце: „Првог у месецу (најчешће 1. маја или 1. новембра) он би погодио таљиге, натоварио на њих своје

Стојимировић ову лепезу ликова допуњује опсежно записаним успоменама на изузетну личност српског народа и српске цркве – владика Николаја Велимировића. Својим сведочанством аутор *Поршреџа* настоји да рехабилитује Ристу Ј. Одавића, професора Прве мушке гимназије, драматурга, епиграмичара, несуђеног песника, оснивача *Нове искре* и уредника *Самоуправе*, сакупљача народних изрека и пословица, и виђенијег Београђанина, осврнувши се и на његову супругу Ангелину, угледну чланицу Кола српских сестара, као и на његовог брата, дипломату Петра Одавића. Упознаје нас и са Симом Пандуровићем, његовим доследним политичким опредељењима, стилем живота, песничким дометима, старим данима, а одводи нас и на његов тужни и недостојанствени погреб. Стојимировић читаоца обавештава о књижевној репутацији и политичком деловању вечитог и благоглагољивог незадовољника Вељка Петровића. Посебну пажњу скреће на „српског Марцијала“ Бранислава Цветковића, сматрајући да је реч о неправедно заборављеном аутору епиграма, сатиричару, глумцу, редитељу, позоришном сликару, карикатуристи, напредњачком новинару, оснивачу „Орфеума“, у којем је Брана изводио кабаретске комаде, итд. Зато му израђује подробнију биографију, налик онима из *Силуџа старог Београда*. Стојимировић износи и податке о турбулетном животу Геце Кона и историјат његове издавачке куће, а поред тога и Књижарнице Светислава Б. Цвијановића, као и књижаре „Напредак“.

Песник и дипломата Милан Ракић се и за Јелену Скерлић Ђоровић и за Милана Јовановића Стојимировића истиче као ретко целовита личност, чији су стваралачки, јавни и приватни гестови саображени, а којег красе високо образовање и господственост. Њему, у субјективном пресеку успомена наших портретиста, супротстављен је даровити, интелигентни, али наглашено сујетни и нарцисоидни Јован Дучић.⁸

Исповести о људима и догађајима из младости Јелене Скерлић Ђоровић сежу до 29. маја 1903, када се догодио атентат на краља Александра и краљицу Драгу Обреновић. Један од виновника крвавог државног

рубље, одело и књиге и пошао полако уз кола загледајући од прозора до прозора има ли где прилепљена цедуља „Издаје се стан за самца“. Заушљавао би кола, разгледао би собе једну по једну (нашао би их доста) у где му се свиди давао скинути ствари и уселити се“ (Скерлић Ђоровић: 238).

⁸ Дучићево самољубље Јелена Скерлић Ђоровић илуструје и следећом анегдотом: „Када је Дучићу због афере у Женеви ускраћен агреман, осујећени српски дипломата је узвикнуо: ‘Ко је тај папа Пије? Он је тек Једанаести, а Дучић је Први и Једини!’“ (224).

преврата, потпоручник Брана Јовановић, био је њен тадашњи познаник. Његово непосредно сведочење поклапа се – како старија Јелена увиђа – са оним што је касније записао Драгиша Васић. Своје сведочанство Јелена, међутим, персонализује усмеравајући фокус на рације на израђаване потпоручникове руке:

Руке је Брана озледио кад су се у једном тренутку завереници, бар неки од њих, морали повлачити кроз разбијено стакло једних закључаних врата. Стакло је било необично дебело, и они су руке искрварили док су га пробили и с муком начинили отвор погодан за прођу кроза њ. Затим одједном, неко је викнуо: Издаја!, и они су скакали кроз један прозор напоље, да се убрзо опет врате, унезверени (179).

Јелена наводи још једну појединост како би стала у одбрану завереника због бројних рана које су нанели жртвама: „У часу давања речи они су примили обавезу да се сваки од њих постара да зада рану, како се не би, у случају неуспеха завере и суђења, појединац бранио тиме што, мада на лицу места, он ипак није био извршилац чина” (Исто). Дирљиво и са пуно саосећања је, потом, испричана силазна животна путања часног и бескомпромисног поручника Бране, који је, прешавши у полицију, био присиљен да упозна ноћно наличје Београда. Чини се да тестаментарни, па и историографски значај мемоарске прозе лежи управо у оваквим епизодама, опскрбљеним новим или мање познатим детаљима о великим и већ добро проученим историјским догађајима, са другачијим углом њиховог тумачења.

Мемоарски записи уједно преносе и наслеђе на чијој подлози су се у епохи обликовали културни обрасци и дискурзивне праксе. Јелена Скерлић Ћоровић широм отвара врата Скерлићевог дома из детињства и ране младости, реконструише породична предања, систем вредности који су својој деци усадили отац Милош и прерано преминула мајка Персида, атмосферу из које су будући интелектуалци поникли. У њеним успоменама кристалишу се два, умногome опозитна, културна модела према којима је дечија свест била обликована. Мајка је била носилац модерности и западних вредности као еквивалента културације, отац традиционалних постулата, односно цивилизацијских тековина Истока:

Упорни исток и победнички запад сретали су се у нашем дому, атмосфера је показивала тежњу за променом, материну жељу да се деци омогући један културнији живот. Мајчин утицај био је претежнији, али и отац је био човек који је ‘видео свет’ и није се противио свима новинама (22).

Најмлађе дете Милоша Скерлића примећује очево добро познавање усменог наслеђа, народне мудрости и умећа да га пренесе наредној генерацији кроз надахнуту, танану, надасве сугестивну изведбу епских народних песама, као што су „Марко пије уз Рамазан вино“, „Марко Краљевић и вила“, „Бој на Мишару“, „Почетак буне против дахија“, „Диоба Јакшића“, „Сењанин Тадија“, те песме из Косовског циклуса и циклуса о Марку Краљевићу. У тако одсликаној атмосфери поникао је Скерлићев систем вредности:

Скерлић је црпао прва сазнања из породичних предања; затим, да би се изградио, морао је улагати много личног труда. 'Ја добро знам једино оно што сам научио сам', говорио је неколико пута. Па и тај лични труд и напор, и то је традиција државотворне Шумадије. Преко полупримитивног оца он је примио њено самољубље, свест о целини народној и дужностима које су нам пале у део. Преко мајке примио је радну енергију културног Запада, нагон да се увек гледа унапред, да се кида са тешком оставштином Истока, одбаце наслаге које нас још притискају (37).

Скерлићева сестра осетила је дужност да у свом најопсежнијем портрету читаоце обавести о несвакидашњем темпераменту свога брата: „Наслеђе по Скерли: Силовитост природе ублажена урођеном добротом“ (47), о несвакидашњој радној енергији, слабостима, одрицањима током школовања и усавршавања, етичкој принципијелности и идеолошким опредељењима којих се доследно држао. Представљајући породичну и људску страну Скерлићеве личности, његова сестра пише и о животним ударцима које је истрпео. У најтежим својим данима, болести и смрти сестре Јованке и здравственој слабости супруге Кларе, Скерлић, стоички издржавајући нападе са многих страна, према сестрином сведочанству, исповеда: „Да је десети део од онога што о мени пишу истина, требало би ме везати за плот и стрељати“ (43). Са сестринским и људским саосећањем Јелена Скерлић Ђоровић осветљава ову интимну братовљеву драму: „Данас када се углавном одасвуд чује глас признања тешко је и замислити колико је подмуклих и отворених напада он издржао у годинама кад је почео излазити на глас“ (*Исџо*). Као особа која опасности гледа у лице, Скерлић, иако изнуриван непрестаним борбама, вођен је девизом „Нада је у раду“. Књижевни арбитар и активни политички делатник веровао је да обавља своје дужности. Зато је, и према сестрином уверењу, оставио дело које ће трајати.

Одабрана братовљева писма која његова сестра прилаже свом мемоарском наративу, осим што представљају Скерлића „њим самим“ и верно,

без посредовања, сведоче о многострукости једне изузетне личности српске историје, на занимљив и аутентичан начин употпуњују једну породичну историју. Сазнајемо да је Скерлићев ментор на докторским студијама Жорж Ренар према своме докторанду неговао пријатељски и очински однос; сазнајемо и са каквим се финансијским искушењима борио, какве су биле његове студентске навике, о познанству са Јованом Дучићем, итд. Истовремено, у познијим писмима, поред садржаја из историје приватног живота, добијамо и информације „из прве руке“ о културним приликама крајем прве деценије 20. века. Тако у писму Јеленином супругу, историчару Владимиру Ђоровићу, од 2. априла 1909, Скерлић исповеда проблеме са којима се као уредник угледног књижевног часописа сусреће услед незавидног положаја који Краљевина Србија има због Анексионе кризе:

О Босни и Херцеговини за последњих шест месеци нисмо ништа говорили из једног јединог, врло простог разлога: да нам не би забранили лист. Још јесенас претплатио се на *Гласник* истражни судија у „великоиздајничком процесу“ Кошутић; целе зиме у Земуну, где вршимо експедицију за целу Аустро-Угарску, задржавали су нам целу пошиљку, док нарочити чиновник не прочита целу свеску. Ми смо били у овој дилеми: или да пишемо што су писали сви остали и толики српски листови, часописи и брошуре, па да нам забране лист; или да пређемо преко тога ћутке, па да нас толерирају. Имајте на уму ове две ствари. *Гласник* је једини србијански лист који иде у Босну и Херцеговину, у готово 100 примерака, то је једина редовна спона између нас и њих; затим, ми у Аустро-Угарској имамо близу 400 претплатника, више но ико до сада и када бисмо изгубили *post-debi* лист би био доведен у врло озбиљну кризу. По невољи ми смо били опортунисти и изабрали смо мање зло. Наши људи у Босни и Херцеговини то су разумели, и нису нам замерали, но чак напротив, дали нам за право (91–92).

У писму од 19. септембра 1911. Скерлић уз извештај о својим тренутним активностима сестру и зета обавештава о приликама у Београду:

Изгледа ми да је Светозар љут на мене. То мене љути. Пре свега ја нисам у Задрузи ни једини решавајући, ни диктатор. Затим био је обзир да Шантић никако није изашао у Задрузи, а Светозар је био пре три-четири године. И шта му је било да причека годину дана? Овако закопава приповетке у „Босанској вили“. И за све то ја крив. Читам „Босанску вилу“. Митриновић се опако затрчава: Дис највећи уметник српске поезије, а Николај Велимировић револуционише српску критику! *C'est trop fort!* Код нас данас почиње школа, а са њом интриге... Објава рата Италије узрујала наш свет. Ми чекамо са више поуздања и наде но 1908... (99–100)

У писму из октобра 1912. година, у жеку Првог балканског рата, сазнајемо да је школа Скерлићеве кћерке Љиљане претворена у болницу, да у Београду има 19 болница са 3000 рањеника, а да је његова супруга Клара болничарка (106). Јован Скерлић је активно суделовао у изградњи духовног и интелектуалног хоризонта који можда најверније описује његова сестра у једном есејистичком екскурсу:

То је уопште било доба коренитих промена: јучерашњи сељачки синови имали су задатак да за неколико деценија избаци људе од којих су многи заслуживали да стану раме уз раме са срећнијим јединкама Запада, где је развој био постепен и тиме колико лакши и разумљивији. Наши људи су због тога морали улагати много личних напора, и можда због тога се више трошили и млади умирали (22).

Књижевници, уметници и политичари били су тако виновници постепеног преласка са једног на други културни образац у Београду. Тај прелазак се одигравао почетком прошлог века. А најутицајнији међу апологетама културног преображаја био је Јован Скерлић. О друштвеној знаменитости уредника *Српској књижевној тласника* и заговорника интегралног југословенства са временске дистанце бележи Милан Јовановић Стојимировић као хроничар старог Београда, описујући Скерлићеву смрт:

Његова смрт је пала као гром из ведрa неба и као страховит погодак у срце целе Србије, јер је он за непуне две деценије свог сталног уздицања постао средишна личност Београда и Србије, па је, чим је ушао у Скупштину, постао скоро и централна политичка личност у Србији и на целом словенском југу. Он је, уосталом, одвајао Србију и Београд од Балкана, везујући их за Запад! Могло би се заиста без претеривања рећи да су Београд и Србија бар половину свога интелектуалног, политичког и моралног престижа у читавом Југословенству дуговали њему! Зато је жалост за њим и била општа (Јовановић Стојимировић 2008: 695).

Стојимировић, међутим, износи претпоставку да је Скерлић, упркос општој жалости, отишао на време да избегне неприлике у које би извесно био увучен да је поживео још педесетак година.

Управо знамените личности Београда у првим деценијама 20. века у књигама портрета Јелене Скерлић Ђоровић и Милана Јовановића Стојимировића због наративне разгранатости, реалистичког стила приповедања, обиља детаља из друштвеног и приватног живота и историјске имагинације личе на јунаке каквог историјског романа. Отуда би могли да послуже као

компензација за недостајући роман о Београду у првим деценијама прошлог столећа – над чиме су својевремено ламентирали и Милан Грол (Грол 1939: 16) и Милан Јовановић Стојимировић (Јовановић Стојимировић 2008: 521). Истовремено, имајући у виду чињеницу да су обе књиге писане у време владавине културне политике социјалистичке Југославије, када су духовне карактеристике описаних појединаца и нараштаја бивале системски прећуткиване и изузете из историје коју је било дозвољено учити, у њима читавамо вредне, можда чак и притајено субверзивне покушаје да се културна историја нашег народа испише у свим њеним аспектима и токовима. Зато, ако погледамо са књижевноисториографске тачке гледишта, запажамо да су нам Јелена Скерлић Ђоровић и Милан Јовановић Стојимировић пружили информативне прилоге о наслеђу које је нехотице или хотимично инкорпорирано у интелектуалну свест и друштвене навике српског народа током екстремног 20. века. У тим својеврсним ризницама сећања и чињеница, закључано је прворазредно сведочанство о опречним феноменима и сложеним друштвеним односима епохе на које се рефлектују и савремени, али и будући начини његовог откључавања. Није случајно да су ови записи приређени и обелодањени у периоду, у којем се, сходно дугорочном и неизвесном преласку са једног на други друштвени систем, пролонгирано тражи а не проналази адекватан и делотворан културни образац, условљен одабраном традицијом мишљења и видовима њеног баштињења. У њима се зато крију незанемарљиве смернице за сагледавање улоге културних посленика у првим деценијама минулог столећа у нашем историјском (само)осмишљавању.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРОЛ, Милан. *Из предграђне Србије: ушисци и сећања о времену и људима*. Београд: Српска књижевна задруга, 1939.
- ЈОВАНОВИЋ СТОЈИМИРОВИЋ, Милан. *Силуете старог Београда*. Избор и предговор Божидар Ковачевић. Београд: Просвета, 2008.
- ЉУБИНКОВИЋ, Ненад, „Сећање на Јелену Скерлић Ђоровић”. У: Јелена Скерлић Ђоровић, *Живот међу људима: мемоарски записи*. Приредила Зорица Хаџић. Нови Сад: Академска књига, 2014: стр. 247–252.
- НЕНИН, Миливој, „Две књиге портрета”. *Лешојис Машице српске*. Књ. 463, св. 3 (1999): стр. 389–394.
- РАНКОВИЋ, Гордана. „Животопис Милана Јовановића Стојимировића”. У: *Узгарје Милану Јовановићу Стојимировићу*: зборник. Смедерево: Музеј, 2002: стр. 11–36.
- ХАѢИЋ, Зорица. „Кроз сећања Јелене Скерлић Ђоровић или ‘Празнине које остају’”. Поговор. У: Јелена Скерлић Ђоровић, *Живот међу људима: мемоарски записи*. Приредила Зорица ХаѢић. Нови Сад: Академска књига, 2014: стр. 253–275.

- GRINBLAT, Stiven. „Kolanje društvene energije“. Prevod Zdenko Lešić. U: Zdenko Lešić (ur.). *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*. Beograd: Narodna knjiga, 2003: str. 75–103.
- MARKOVIĆ, Slobodan Ž. „Memoari“. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Institut za književnost i umetnost – Nolit, 1985: str. 188–189.
- MONTROUZ, Luis A. „Poetika i politika kulture“. Prevod Zdenko Lešić. U: Zdenko Lešić (ur.). *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*. Beograd: Narodna knjiga, 2003: str. 104–134.
- POPOVIĆ, Tanja. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art, 2007.

ИЗВОРИ

- ЈОВАНОВИЋ СТОИМИРОВИЋ, Милан. *Портрети према живим моделима*. Приредили Стојан Трећаков и Владимир Шовљански. Нови Сад: Матица српска, 1998.
- СКЕРЛИЋ ЋОРОВИЋ, Јелена. *Живот међу људима: мемоарски записи*. Приредила Зорица Хаџић. Нови Сад: Академска књига, 2014.

Jana M. Aleksić

PICTURE OF INTELLECTUAL BELGRADE IN THE FIRST DECADES
OF THE 20TH CENTURY IN BOOKS *LIFE AMONG PEOPLE*
BY JELENA SKERLIĆ ĆOROVIĆ AND *PORTRAITS ACCORDING
TO LIVING PEOPLE* BY MILAN JOVANOVIĆ STOJIMIROVIĆ

Summary

In this paper, we try to reconstruct the peculiarities of the cultural and history of private life of Serbia in the first decades of the 20. century through the books of portraits *Life among people* (*Život među ljudima*, 2014) by Jelena Skerlić Ćorović and *Portraits according to living models* (*Portreti prema živim modelima*, 1998) by Milan Jovanović Stojimirović. Selected memoirs also belong to the domain of fiction and documentary prose and enable us to get acquainted with the emblematic figures of the cultural and social life of Belgrade of that period, ie with the eponyms of the epochs of Serbian early modernism. From a literary historiographical point of view, in these memoirs is locked a first-class testimony about the contradictory phenomena and complex social relations of the epoch, which are reflected both modern and future ways of unlocking it.